

M C M X X I I

VYTAUTAS MAGNUS
UNIVERSITY

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR⁴

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Uniwersytet Witolda Wielkiego
Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Redakcja naukowa
Irena Masojć i Henryka Sokołowska

Kraków 2021

dr Irena Masojć
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-7492-946X>
✉ irena.masoit@vdu.lt

dr Henryka Sokołowska
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-5346-988X>
✉ henrika.sokolovska@vdu.lt

© Copyright by Irena Masojć and Henryka Sokołowska, 2021

Recenzenci: dr hab. Ewa Golachowska, prof. IS PAN
dr hab. Dorota Michułka, prof. UWŹ

Opracowanie redakcyjne: Justyna Ostafin

Projekt okładki: Paweł Sepielak wg pomysłu Dalii Raicevičiūtė

ISBN 978-83-8138-622-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-623-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381386234>

Wydanie publikacji dofinansował Uniwersytet Witolda Wielkiego (Litwa)

Publikacja została wydana przy wsparciu Ambasady RP w Wilnie

Ambasada
Rzeczypospolitej Polskiej
w Wilnie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

*Na 60-lecie Polonistyki
o ukierunkowaniu pedagogicznym
w Wilnie*

Spis treści

Wstęp	9
I. REGION JAKO PRZESTRZEŃ STANOWIENIA TOŻSAMOŚCI	13
ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA	
Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw)	15
MARIA KWIATKOWSKA-RATAJCZAK	
„Zakryte – odkryte”. O związkach akademickich praktyk badawczych i szkolnych doświadczeniach poznawania nie tylko lokalności	27
MARIA SIENKO	
Doświadczenia zmysłowe w formowaniu tożsamości regionalnej	43
KATARZYNA MARIA PŁAWECKA	
Pogranicze jako miejsce kulturalnego wrzenia, dialogu oraz dyskursów tożsamościowych – rozpoznanie polonisty	63
JIŘÍ MURYC	
Dwujęzyczność na Zaolziu w Republice Czeskiej – sytuacja językowa i uwarunkowania prawne	79
II. POTRZEBY EDUKACYJNE UCZNIA W OTOCZENIU WIELOKULTUROWYM	91
PAWEŁ SPOREK	
Uczniowie obcojęzyczni i dwujęzyczni na lekcjach języka polskiego – okiem nauczyciela i dydaktyka	93
HENRYKA SOKOŁOWSKA	
Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie	105
IRENA MASOJC	
Zróznicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich	117

III. DIALOG MIĘDZYKULTUROWY W SZKOLNYCH PROPOZYCJACH
LEKTUROWYCH I INNYCH TEKSTACH KULTURY135

ANITA GIS

- Jeden język – wiele kultur. Kilka słów o wielokulturowości
i międzykulturowości na lekcjach języka polskiego
(rozpoznania i refleksje)137

DANUTA ŁAZARSKA

- Spotkania z literaturą. O dialogu międzykulturowym i kształtowaniu
tożsamości nie tylko na godzinach polskiego (na przykładzie *Eli-Saneli*
Katarzyny Pranić)151

PIOTR KOŁODZIEJ

- Filologia Brunona Schulza. O tożsamości „na styku kultur”163

HANNA BURKHARDT

- Dialog międzykulturowy na przykładzie internetowych komentarzy
językowych185

IV. JĘZYK ZWIERCIADŁEM STYKU KULTUR.....197

WŁODZIMIERZ MOCH

- Przeobrażenia w języku polskiej młodzieży w świetle powieści
Anny Cieplak *Ma być czysto i Lata powyżej zera*199

AŁŁA KRAWCZUK

- „Życzę zdrowia i cierpienia...” Pragmatyka życzeń i gratulacji
w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie211

LESIA KOROL

- Związki zgody w polszczyźnie na Ukrainie (na materiale zebranych
wśród młodzieży szkół polskich)231

MARIA ZIELIŃSKA

- Odstępstwa od normy w tłumaczeniach z języka ukraińskiego
i rosyjskiego na polski autorstwa młodzieży wielojęzycznej na Ukrainie239

BARBARA DWILEWICZ

- O polszczyźnie gości audycji *Znamy się ze słyszenia* w polskiej rozgłośni
radiowej na Litwie253

Noty o autorach263

AŁŁA KRAWCZUK

Narodowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Ukraina

<https://doi.org/10.12797/9788381386234.14>

„Życzę zdrowia i cierpienia...”

Pragmatyka życzeń i gratulacji w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie

Terminy na określenie badanej polszczyzny

Na określenie polszczyzny, której używają osoby polskiego pochodzenia mieszkające poza Polską, w literaturze przedmiotu stosowane są różne terminy. Warto bliżej im się przyjrzeć, żeby się upewnić, że na potrzeby konkretnych badań uwzględniających określoną grupę użytkowników polszczyzny powinno się świadomie wybierać termin najbardziej odpowiedni.

Tradycyjnie w pracach powstających w Polsce używano (i dotychczas nierzadko się używa) terminu *polaszczyna kresowa* na określenie języka dawnych (i współczesnych) mieszkańców historycznych Kresów północno- i południowo-wschodnich¹ (odpowiednio: *polaszczyna północnokresowa* i *polaszczyna południowokresowa*, też *odmiana północno- i południowokresowa*, *dialekt północno- i południowokresowy*). Chcąc zachować odniesienie do tego pojęcia historycznego, zamiast tradycyjnego wyrażenia *polaszczyna dawnych Kresów Wschodnich* badacze używają dzisiaj wyrażenia *polaszczyna na dawnych Kresach Wschodnich* (zob. np. Rieger 2019). W odniesieniu do polszczyzny na obszarach bliskich granicy może też być używany pozbawiony historycznych konotacji termin *polaszczyna pogranicza*². W ukraińskich opracowaniach monograficznych na określenie obecnej polszczyzny środowisk polskich

¹ Por. np. w książkowym opracowaniu polszczyzny kresowej do 1939 roku (Kurzowa 1983) oraz w niektórych pracach współczesnych (np. Kostecka-Sadowa 2019; Grek-Pabisowa, Ostrówka 2012).

² Por. np. używanie tego terminu w stosunku do różnych obszarów w publikacjach Handke (red. 1992), Dubisza (1994), Smułkowej (2002) czy Karaś (2013).

w tym kraju używa się m.in. terminów z kluczowym przymiotnikiem *peryferyjny*³: *południowy wariant polskiego dialektu peryferyjnego* (Непон 2004, s. 3), *południowo-wschodni wariant / południowo-wschodnia odmiana polskiego dialektu peryferyjnego* (Зелінська 2018, s. 12). Zastosowane w tych pracach rozwiązanie terminologiczne może budzić wątpliwości ze względu na nieekonomiczność (zbyt długi termin) i niejednoznaczność, nieprzejrzystość składnika *dialekt*, kojarzącego się obecnie przede wszystkim z językiem mieszkańców wsi.

W literaturze przedmiotu funkcjonują terminy zawierające przymiotnik pochodny od *Polonia*: *język polonijny* (*odmiana polonijna, dialekt polonijny*), *język zbiorowości polonijnych*. Mogą one jednak być używane w znaczeniu węższym oraz szerszym. Stanisław Dubisz pisze, że historycznie termin *język polonijny* „odnosił się tylko do języka zbiorowości emigracyjnych (wychodźczych), określanych wspólnie mianem *Polonia*” (Dubisz 2014, s. 27). Znaczenie to wykluczałoby słuszność zastosowania terminu w odniesieniu do sytuacji na Ukrainie. Wszakże, jak kontynuuje rozważania Dubisz, zbliżenie statusu zbiorowości emigranckich i autochtoniczno-przemieszczających oraz przekształcenie się ich w zbiorowości polonocentryczne przyczyniło się do synonimizacji terminów *język polonijny* oraz *język polski poza granicami kraju*, choć ten drugi obejmuje też polszczyznę jako język obcy osób innojęzycznych (Dubisz 2014, s. 27). Zatem termin *polszczyzna polonijna* – jako zakresowo dwuznaczny – wymagałby od badacza każdorazowych uściśleń. Poza tym termin zakresowo szerszy dotyczy też języka polskiego jako obcego, a więc wprowadza dodatkową niejednoznaczność.

Dubisz zaproponował bardziej precyzyjny termin: *język polonocentrycznych wspólnot komunikatywnych poza granicami kraju* (Dubisz 1995), np. na Ukrainie, jest on jednak – jako termin wieloczłonowy – nie bardzo wygodny w użyciu. Rozwiązaniem może być jego funkcjonowanie w postaci skrótowej (jak np. w powstałej na Ukrainie rozprawie doktorskiej – *мова / мовлення ПКСУ – мова / мовлення полоноцентричних комунікативних спільнот в Україні* (Огорілко 2014)). W poszczególnych badaniach, uwzględniających określony obiekt, powinno się na dodatek precyzować, o który typ wspólnoty (mniejszy, większy czy też zróżnicowany ze względu na inne kryteria) chodzi.

Inne używane obecnie terminy również mają swoje niuanse znaczeniowe i – co za tym idzie – możliwe ograniczenia funkcjonalne.

Niektórzy badacze polszczyzny, najczęściej na Litwie i Łotwie, ale też na Białorusi, używają na jej określenie terminu *regiolekt* lub *regionalna odmiana języka pol-*

³ Por. też nieco wcześniejsze użycie rzeczownikowe *północno-wschodnia peryferia polszczyzny* przez Bednarczuka (1974).

skiego / polszczyzny (np. Masojć 2001, s. 11; Ostrówka 2005; Grek-Pabis 2005), który nawiązuje do kryterium geograficznego. Również w pracach powstałych na Ukrainie pojawia się, jednak bez eksplikujących uzasadnień, określenie *regionalny* odnoszone do miejscowej polszczyzny. Na przykład badaczka z Ukrainy Oksana Ohoriłko używa tego określenia, analizując język gazet polskojęzycznych ukazujących się w tym kraju (Ogoriłko 2012). Znani polscy badacze polszczyzny na Ukrainie Janusz Rieger i Ewa Dzięgiel używają na jej określenie terminów *polaszczyna regionalna* lub *regionalna odmiana języka polskiego* jako nadrzędnych wobec podporządkowanych im odmian, jakimi są: *odmiana kulturalna*, *gwary miejskie*, *gwary wiejskie* (*chłopskie* oraz *gwary wsi szlacheckich*), podkreślając, że są one zróżnicowane na Ukrainie geograficznie, stylistycznie, pokoleniowo (Dzięgiel 2003, s. 87), a także idiolektalnie, a poza tym reprezentują odmianę pisaną oraz mówioną (Rieger 2017). Jeśli zaś chodzi właśnie o odmianę mówioną, to może ona być określana, jak np. w pracach o polszczyźnie na obecnej Bukowinie, terminem *mowa* (np. Krasowska, Pokrzyńska, Suchomłynow 2018).

Używane w polskich pracach terminy *język polskiej mniejszości narodowej* na Ukrainie czy *język mniejszościowy* (np. Dzięgiel 2019, s. 145) przedstawiają perspektywę etno-demograficzną z wewnątrz państwa, w którym mieszkają osoby polskiego pochodzenia.

W ostatnich latach w pracach językoznawczych w Polsce często pojawiają się terminy nawiązujące do kryterium nabywania języka, będące próbami przetłumaczenia angielskiego wyrażenia *heritage language*⁴. Jedną z wersji tłumaczeniowej jest *polaszczyna odziedziczona / język odziedziczony*. Termin ten upowszechnił się już na szeroką skalę w polskim dyskursie naukowym, głównie glottodydaktycznym, funkcjonuje również w postaci skrótowca JOD (np. Lipińska, Seretny 2019). Bliskiego, a jednak nieco odmiennego znaczeniowo bezprefiksального odpowiednika *język dziedziczony* używają np. Iwona Dembowska-Wosik (2011) i Anna Martowicz (2014). Ewa Dzięgiel zaproponowała inną wersję tłumaczenia wspomnianego terminu angielskiego: *język przodków* (Dzięgiel 2017), który zdaniem badaczki dobrze oddaje właśnie sytuację z polszczyzną na Ukrainie, gdzie – wskutek okoliczności historycznych – transmisja języka polskiego z pokolenia na pokolenie mogła być przerywana, a więc nie zawsze słuszną byłaby uogólniająca teza o „(o)dziedziczeniu” języka przez pokolenia młodsze. Podobny termin używany w językoznawstwie niemieckim Przemysław Gębał oddaje w wersji polskojęzycznej połączeniem *język pochodzenia* (Gębał 2018).

⁴ Zob. np. powołania na anglojęzyczne źródła terminu (Fishman 2001, za: Lipińska, Seretny 2019, s. 2; de Bot, Gorter 2005; Van Deussen-Scholl 2014; Guardado 2016, za: Dzięgiel 2019, s. 146).

Ewa Lipińska i Anna Seretny używają też terminu *język domowy* odsyłającego do środowiska, w którym język jest środkiem komunikacji stosowanym „przez członków rodziny w podstawowych domenach [...], obejmujących przede wszystkim dom, rodzinę, kościół i/lub społeczność etniczną” (Lipińska, Seretny 2013, s. 2). Do tegoż kryterium nawiązuje znany w polskim dyskursie naukowym termin *język rodzinny* (Handke 1995). Jak piszą Seretny i Lipińska, w odróżnieniu od polszczyzny jako *języka domowego*, polski *język odziedziczony* czy też *język ojczysty jako drugi* „ewoluuje, ponieważ jest uczony w szkołach polskich i dąży się do tego, aby nie różnił się od standardowej odmiany polszczyzny” (Lipińska, Seretny 2013, s. 3). Jeśli zawężamy rozumienie terminu *język (o)dziedziczony* do języka domowego nauczanego/szlifowanego w szkołach, to – z tych właśnie powodów – nie może on objąć swoim zakresem całej społeczności posługującej się polszczyzną na Ukrainie: dotyczyłby głównie pokolenia młodego. Jednak przedstawiciele tego pokolenia mogli nie przejąć polszczyzny bezpośrednio od swoich rodziców (ale np. od dziadków). Zatem terminy *język odziedziczony* czy też *język dziedziczony*, nieakcentujące faktu przejścia języka po starszych członkach rodziny, ale zawierające presupozycję ciągłości i trwania, ustępują znaczeniowo – w stosunku do sytuacji na Ukrainie – terminowi Ewy Dziegiel *język przodków*; ten ostatni jest odpowiedni również wtedy, gdy osoby młode znają język polski bardzo słabo (czyli go nie „odziedziczyły”, a może i wcale nie „dziedziczyły”) lub wręcz zupełnie nim nie władają, czują jednak z tym językiem więź (np. poprzez uczestnictwo w życiu rodzin czy społeczności, w których jest on używany – Dziegiel 2019, s. 146). Taka właśnie sytuacja dotyczyć może analizowanego w tym artykule języka wielu osób młodych, które uczą się w polskich szkołach (głównie sobotnich) na Ukrainie i deklarują polskie pochodzenie⁵. Dla wielu z nich język polski bywa przyswajany niemal od podstaw, będąc *de facto* językiem obcym, choć przez samych użytkowników nie jest on postrzegany jako obcy – czują bowiem z nim, o czym też pisze Dziegiel, szczególny rodzaj więzi, czyli uznają go za język ojczysty, często (np. na Ukrainie Zachodniej) obok jeszcze jednego języka ojczystego – ukraińskiego⁶.

Otóż jeśli chodzi o badanych w tym artykule (głównie) uczniów szkół sobotnich, to często bywa albo tak, że mają oni braki kompetencyjne w polszczyźnie wyniesionej z domu (trudno więc mówić, że została ona „odziedziczona”, choć faktu „dziedziczenia” nie można wykluczyć), albo też tak, że młodzi ludzie zdają sobie sprawę ze swojego polskiego pochodzenia i wartości „ojczystego” języka polskiego (*języka przodków, języka pochodzenia*), ale w praktyce polszczyznę doskonałą lub wręcz uczą się jej

⁵ W polskich szkołach sobotnich na Ukrainie uczą się także wiele osób bez polskiego pochodzenia, dla których język polski jest językiem obcym. Ich polszczyzna nie jest brana pod uwagę w niniejszych badaniach.

⁶ Badania na ten temat zob. np.: Zielińska (2011, s. 553-555) oraz inne prace tej autorki.

od podstaw w szkołach sobotnich – czyli tak naprawdę jej nie „odziedziczyli” ani nie „dziedziczyli”. Taką sytuację najlepiej oddają terminy *język przodków* / *język pochodzenia*, nieeksponujące faktu bezpośredniego dziedziczenia, ale odsyłające do korzeni. Akcentują one nie tyle sposób przekazywania znajomości języka, ile jego pierwsze źródło. Te właśnie terminy byłyby w naszym przypadku najtrafniejsze spośród innych. Jednak próby wprowadzania ich do kontekstu, np. *Formy językowe w języku przodków (języku pochodzenia) młodych osób polskiego pochodzenia na Ukrainie* lub *Formy językowe w polszczyźnie przodków (polszczyźnie pochodzenia) na Ukrainie*, ujawniają pewne ich wady. Poza tym, że trudno jest z nimi zbudować syntagmatycznie przejrzystą strukturę, termin *język przodków* nie jest pozbawiony dwuznaczności: może się kojarzyć nie z językiem używanym współcześnie, lecz z tym dawnym, właściwym *językiem przodków*⁷. Oprócz tego – jak się wydaje – w przeciwieństwie np. do terminu *język dziedziczony* przywołuje przede wszystkim skojarzenie z tymi (naj)starszymi przedstawicielami rodu⁸ i nie uwypukla możliwego faktu dziedziczenia bezpośredniego, po najbliższym pokoleniu starszych osób w rodzinie – rodzicach czy nawet dziadkach.

Dodajmy, że językoznawcy udają się też do zakresowo szerokich określeń (np. o charakterze zaprzeczenia) – *język polski* / *polszczyzna jako kod niedominujący* (Dembowska-Wosik 2019, s. 271), jednak użycia takie powinny być – na potrzeby poszczególnych badań – uzyskiwać konkretyzujące osadzenie w realiach socjolingwistycznych na określonych terenach, a więc bez dodatkowych eksplikacji i w tej sytuacji nie można się obejść.

⁷ Por. możliwość podobnego dwuznacznego odczytania stosowanych w tytułach współczesnych prac naukowych wyrażen *polszczyzna dawnych Kresów Wschodnich* – chodzi o język współczesny czy o ten dawniejszy?

⁸ Gdy przyjrzymy się definicjom i innym reprezentacjom słownikowym wyrazu *przodek*, to okaże się, że w jego znaczeniu istotny jest element semantyczny odsyłający właśnie do dawnych przedstawicieli rodu, por. w elektronicznym wsjp.pl: *przodek* – ‘osoba, od której wywodzą się kolejne pokolenia w rodzinie’, częste połączenia: *bliski, bliższy, daleki, dalszy, nieznany; słynny, sławny, wybitny, zasłużony; wspólny; zmarły przodek*. Wątpliwe jest np., czy neutralnie nazywano by przodkami rodziców lub dziadków. Zacerpnięte z korpusu (najbardziej reprezentatywne) konteksty słowa *przodek* przemawiają również za trwałością semu ‘odległości czasowej’ między pokoleniem obecnym a przodkami, np.: „Przodkowie Samuela, Andreis Moses de Groot i Anna, z domu van de Walle, osiedli w Norwich ok. r. 1567”; „Jeszcze przez chwilę myślała o swoim nieznanym przodku i o tym, że szczęśliwie umarł we własnym łóżku, w pięknej kamienicy przy Polnej 82”; „Byłem zgubiony, stracony, nie miałem swego miejsca, nie byłem skądś, byłem znikąd, genetycznie też rozczłonkowany, moi przodkowie byli Polakami mieszkającymi w Stanach Zjednoczonych [...]”; „Jestem bardzo dumna z mojego pradziadka. Nie ma w tym nic dziwnego, że mając takiego przodka, pałam wielką miłością do koni”. Źródło: https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=6009&id_znaczenia=1397162&l=21&ind=0 – 18 II 2020.

Zatem krótki przegląd terminów, które mogą być używane na określenie współczesnej polszczyzny na Ukrainie, przekonuje, że przyjęciu któregoś z nich na potrzeby konkretnych badań towarzyszyć powinny komentarze uściślające zakres ich zastosowania, gdyż terminy mogą być niejednoznaczne, zbyt szerokie lub wąskie zakresowo, oparte na odmiennych kryteriach wyróżniania. Zawsze też można pozostać przy opisowym podejściu konkretyzującym, jak np. – w sytuacji proponowanych dalej analiz – *polaszczyzna młodych osób / młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie*.

Metodologia badań

W artykule poddaje się analizie treść oraz formę gratulacji i życzeń we współczesnej polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie. Głównym celem opracowania jest ujawnienie cech pragmatycznych wspomnianych form grzecznościowych w badanej odmianie językowej. Przedstawia się różne sposoby łączenia grzecznościowych aktów mowy w badanym języku. Zwraca się przy tym uwagę na relacje illokucyjno-perlokucyjne w warunkach bilingwizmu i interferencji z dwu perspektyw: w sytuacjach komunikowania się zarówno wewnątrz badanej wspólnoty, jak i poza nią. Analizuje się treść wypowiadanych życzeń, co pozwala na wysnucie ostrożnych wniosków także na temat wartości uznawanych przez badaną młodzież. Tłem dla tych badań jest zarysowanie zasięgu wpływów interferencyjnych na konstruowanie w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia form gratulacji i życzeń.

Grzecznościowe akty życzeń w polszczyźnie poza krajem były już analizowane przez litewskie badaczki Irenę Masojć (2012) i Kingę Geben (2017). Cenne wyniki o różnicach gatunku życzeń w polszczyźnie i w języku ukraińskim prezentuje artykuł Anny Dunin-Dudkowskiej *Polskie i ukraińskie życzenia w kontekście genologicznym i glottodydaktycznym* (Dunin-Dudkowska 2021). Najbardziej typowe interferencje z języka ukraińskiego w zakresie form gratulacji przywołuje na materiale polszczyzny młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie Zachodniej Maria Zielińska (Зелінська 2018, s. 219-223). Z kolei Ałła Krawczuk w dwu artykułach o gratulacjach i życzeniach w polszczyźnie różnych (nie tylko młodych) osób na Ukrainie zawarła obserwacje na temat hybrydalności gatunku (gratulacyjno-życzeniowego) w badanym języku (Krawczuk 2018b) oraz pokazała podobieństwo współczesnego gratulacyjno-życzeniowego skryptu kulturowego w polszczyźnie na Ukrainie do staropolskiego wzorca językowego; zilustrowała ponadto różnego rodzaju interferencje wschodniosłowiańskie, którym ulegają gratulacje i życzenia w polszczyźnie na Ukrainie (Krawczuk 2018a).

Mimo że w niniejszym opracowaniu częściowo się powraca do ustaleń wcześniejszych publikacji na temat interferencji w zakresie gratulacji i życzeń w polszczyźnie

młodych osób polskiego pochodzenia na Ukrainie, to jednak obecny materiał badań został znacznie powiększony⁹ i bardziej zróżnicowany, a jego analiza dotyczy zagadnień wcześniej nieuwzględnionych. Skupiono się zwłaszcza na kwestiach pragmatyki tych aktów mowy, ich krzyżowaniu z innymi aktami mowy, na ukazaniu – na podstawie analizy tekstów życzeń – wartości uznawanych przez współczesną młodzież.

Badania dążące do ukazania specyfiki realizacji form grzecznościowych w analizowanym języku prowadzi się za pomocą metodologii kontrastowania cech językowych i językowo-kulturowych polszczyzny młodych osób polskiego pochodzenia na Ukrainie z językiem ogólnopolskim z jednej strony oraz dominującym językiem ukraińskim – z drugiej.

Na potrzeby badań opracowano wyniki dwu ankiet. W pierwszej ankiecie (A I) 288 respondentów zaznaczyło swoje odpowiedzi-reakcje na zaproponowane sytuacje komunikacyjne: 1) „Ktoś z Twojej rodziny ma urodziny (mama, tata, babcia, dziadek). Co powiesz tej osobie?”; 2) „Twoja koleżanka (ma na imię Anna) wygrała konkurs z języka polskiego i dostała nagrodę. Co jej powiesz?”; 3) „Co powiesz swojemu nauczycielowi języka polskiego (nazywa się Piotr Wojciechowski) w Dniu Nauczyciela?”. W drugiej ankiecie (A II) zaproponowano 15 sytuacji, w których powinno się wypowiedzieć gratulacje lub życzenia z różnych okazji w różnych okolicznościach. Na te pytania ankietowe zebrano odpowiedzi 115 respondentów. Łącznie zatem przeanalizowano wyniki 403 ankiet uzyskanych od młodych respondentów. Byli nimi głównie uczniowie szkół polskich¹⁰ (przeważnie sobotnich, ale też szkół średnich z polskim językiem nauczania) w obwodzie lwowskim (Drohobycz, Borysław, Stryj, Nowy Rozdół, Sądowa Wisznia, Jaworiw, Nowojaworiwsk) i Lwowie, Koziatynie (obwodu winnickiego), Kamieńcu Podolskim, Chmielnickim, Gródku, Żytomierzu (badania ankietowe pochodzą z lat 2013-2019).

Gratulacje i życzenia w badanej polszczyźnie – analiza materiałowa

Gratulacje i życzenia w polszczyźnie na Ukrainie są aktami mowy mocno ulegającymi zewnętrznym wpływom interferencyjnym (z języka ukraińskiego), a jednocześnie prezentującymi niektóre zjawiska komunikacyjno-językowe polszczyzny dawnej.

⁹ Ilościowe wyniki badań ankietowych poświęconych grzeczności językowej, m.in. te dotyczące gratulacji i życzeń, zawiera – ale na materiale mniejszej liczby ankiet przeprowadzonych z młodzieżą – publikacja Krawczuk (2019). W niniejszym artykule opracowano dane ilościowe uwzględniające dodatkowe badania ankietowe. Jednak te uogólniające statystyki stanowią jedynie tło nieanalizowanych dotychczas zagadnień pragmatycznojęzykowych.

¹⁰ Sporadycznie też – młode osoby polskiego pochodzenia nieuczęszczające do polskich szkół.

W teorii polskiej pragmalingwistyki akty życzeń sprowadzane są do treści ogólnej: „Mówię, że chcę dla ciebie dobra (X)” (Marcjanik 2002, s. 64), a gratulacje – „Mówię, że cieszę się razem z tobą ze zdarzenia X” (Marcjanik 2002, s. 74). Szablony dla polszczyzny strukturami życzeniowymi są np.: *Wszystkiego najlepszego; Wszystkiego dobrego; Najserdeczniejsze życzenia; Sto lat* czy też te, które rozpoczynają się od: *Życzę... (czego), Z okazji... życzę..., Składam życzenia...* Istnieją skonwencjonalizowane życzenia z okazji świąt kalendarzowych, np. *Wesołych Świąt, Szczęśliwego Nowego Roku etc.* Typowe formuły gratulacyjne to *Gratuluję (czego), (Moje) gratulacje, Składam gratulacje*. Pośrednie akty gratulacji najczęściej zawierają czasownik *cieszyć się* (z *czego*).

W języku ukraińskim wyróżnia się „prywitannia” (*привітання* – ‘gratulacje’) i „pobażannia” (*побажання* – ‘życzenia’) (np. Радевич-Винницький 2001, s. 144-147). Wydawałoby się, że można te akty uznać za odpowiedniki polskich gratulacji (= *привітання*) i życzeń (= *побажання*). Ta zbieżność jest jednak pozorna. W odróżnieniu od polskich gratulacji ukraińskie nie ograniczają się do okazji specjalnych, które już się wydarzyły i są następstwem starań i zasług samego adresata. Ukraińskie „gratulacje” nadają się na każdą okazję, w tym także urodziny, imieniny i wszystkie – bez ograniczeń – święta. W tradycji ukraińskiej zazwyczaj najpierw się „gratuluje” święta, a potem składa się życzenia. Ponadto jakoby „gratulacyjne” leksemy *вітаю*, rzadziej *поздоровляю* (polskie odpowiedniki formalne – *witam, pozdrawiam*) mogą być używane – jako autonomiczne – w funkcji życzeń czy raczej hybrydalnego aktu „gratulacyjno-życzeń”.

Na tych ukraińskich skryptach kulturowych i różnego rodzaju wpływach interferencyjnych często oparte są polskojęzyczne akty mowy produkowane w otoczeniu dominującego języka ukraińskiego, por. w tekstach uczniowskich:

- 1) używanie z okazji różnych świąt performatywu *witam*, bez uzupełnień o życzenia właściwe, np.: (z okazji urodzin) *Droga mama, serdecznie witam; Witam, dziadku; Witam serdecznie!; Kochana babcia, witam z urodzinami;* (do nauczyciela w Dniu Nauczyciela) *Witam Pana;*
- 2) łączenie performatywu *witam* lub *pozdrawiam* z życzeniami właściwymi: *Pozdrawiam z imieninami. Życzę wszystkiego najlepszego!; Witam pana! Życzę zdrowia i szczęścia!;*
- 3) wypowiadanie gratulacji i życzeń z okazji świąt kalendarzowych, w tym indywidualnych, z użyciem leksemów *gratulować, gratulacje*¹¹, np.: [w Nowy Rok dzwonisz do swojej kuzynki i mówisz z tej okazji:] *Gratulacje! Szczęśliwego*

¹¹ Takie samo łączenie aktów mowy – gratulacji, a następnie życzeń z okazji świąt było normą polszczyzny dawnej (Cybulski 2003).

nowego roku, z nowym szczęściem!; Cześć! Gratulacje z okazji urodzin! Pragnienia, dobrego nastroju i zdrowia¹²;

- 4) używanie performatywu *gratuluje* zamiast *życzę*, np.: *Gratuluje nowego życia, nadziei, smacznej babki* (z okazji Wielkiejnocy); *Gratuluje wszystkiego dobrego*; *Gratuluje cię natchnienia i owocnej pracy*; *Gratuluje szczęścia i zdrowia*;
- 5) gratulacje z użyciem interferencyjnych leksemów: *Witam cię!*; *Moje pozdrowienia!* (z okazji pozytywnych wydarzeń, do których przyczynił się adresat), por. też w podobnej sytuacji struktury redundantne: *Witam i gratuluje!*;
- 6) gratulacje zawierające właściwy leksem, ale o wadliwej strukturze gramatycznej (najczęściej pod wpływem konstrukcji ukraińskiej): *Gratuluje cię*; *Gratuluje tobie*; ...*gratulacje z jubileuszem*; *Gratuluje w osiągnięciu sukcesów...*; *Gratuluje ot wasiejego siertca* ('Gratuluje z całego serca');
- 7) życzenia zawierające właściwy leksem, ale o wadliwej strukturze gramatycznej: *Życzę cię (czego)*; *Składam serdeczne życzenia z urodzinami*;
- 8) gratulacje i życzenia o strukturze niezgodnej z normą gramatyczną i nie zawierające słów *gratulować*, *gratulacje*, *życzyć*, *życzenia*: *Witam (z czym)*; *Pozdrawiam z (czym)*; *Witam ci*; *Witam ci z zwycięstwom*; *Z nowym rokiem i świętami*; *Z imeninami*; *Z dniem urodzin*; *Z dniem Nauczyciela!*; *Najlepszego!*; *Sto lat, najlepszego*; *Szanowna Pani Nauczycielko! Sukcesów w pracy!*; *Witam pana! Zdrowia szczęścia*.

Spośród 288 wypełnionych ankiet typu I (zawierały po trzy pytania dotyczące gratulacji i życzeń) w 161 ankietach (co stanowi 55,9%) pojawiło się słowo *witam* lub jego pochodne – *witania*, *powitania*, *przywitania*. Odpowiedzi zawierających słowo *pozdrawiam* lub jego pochodne udzieliło 31 respondentów (10,8%). W 97 ankietach (33,7%¹³) w tekstach życzeń lub gratulacji nie było słów *witam* i *pozdrawiam* lub pochodnych. Sumując: 66,7% odpowiedzi zawierało słowa *witam* i *pozdrawiam* wobec 33,7% innych, które ich nie mieściły (z reguły jednak też były niesprawne, gdyż np. często podawano w nich gratulacje z okazji urodzin czy Dnia Nauczyciela).

Wyniki analizy ankiety II (115 respondentów), w całości poświęconej tematowi życzeń i gratulacji, wykazały, że w jednym przynajmniej spośród 15 pytań słowa *witam* lub pochodnych użyło 70 osób (60,9%), *pozdrawiam* i pochodnych – 19 (16,5%), 28 respondentów (24,3%) nie użyło *witam* i *pozdrawiam* lub pochodnych. Łącznie: 77,4% ankietowanych użyło wyrazów *witam* i *pozdrawiam* wobec 24,3%, którzy ich nie użyli.

¹² Tu i dalej teksty uczniowskie są podawane w wersji oryginalnej. Gramatyczne, leksykalne, ortograficzne i interpunkcyjne odstępstwa od normy, jak również uchybienia lingwopragmatyczne, które nie dotyczą składania życzeń i gratulacji, nie są analizowane ani nawet sygnalizowane.

¹³ Tu i dalej w ankiecie II łączna liczba nieco przekracza 100%, ponieważ w kilku ankietach pojawiły się oba słowa – i *witam*, i *pozdrawiam*.

Jak wynika z analizy obu ankiet, w wypowiedziach życzeniowych lub gratulacyjnych cztery razy częściej występuje wyraz *witać* niż *pozdrowiać*, co najprawdopodobniej należy wiązać z częstszym używaniem w języku ukraińskim słowa *вітати* niż *поздоровляти*, bliskiego rosyjskiemu *поздравлять*. Jak widać, typową cechą wyróżniającą akty życzeń i gratulacji w polszczyźnie młodych osób polskiego pochodzenia na Ukrainie jest obecność interferencyjnych leksemów *witać* i *pozdrowiać*, które na ogół nie powodują zakłócenia aktów mowy w komunikacji na Ukrainie, ale powodowałyby ich nieskuteczność w Polsce: performatyw *Witam!* kojarzyłby się z powitaniem, a performatyw *Pozdrawiam!* – z pozdrowieniami.

Zauważalną cechą badanego materiału są gratulacje pośrednie wyrażające intencje nie wprost. Dużą liczbę tego typu wypowiedzi można objaśnić chyba słabą znajomością wśród uczących się polskiego performatywu *gratuluje*, por. *Cieszę się razem z tobą*; *Szczęśliwa za ciebie*; *Jestem bardzo rada za ciebie*; *Fortuna jest na twojej stronie*; *Cieszę się, ale przejmuję się bardziej sobą*; *Zrobimy imprezę i będziemy odznaczać*; *To jest bardzo ważne dla ciebie*.

Zdarzają się wypowiedzi, w których występują performatywy *gratuluje* lub *witam*, rozbudowane o elementy, które mogłyby wystąpić autonomicznie jako gratulacje pośrednie, np.: [koleżanka wygrała konkurs i otrzymała nagrodę:] *Brawo! Gratulacje!*; *Jaka radosna nowina, witam!*; *Cudownie, witam!*.

Po gratulacjach pośrednich mogą występować życzenia: *Bardzo dobrze. Życzę dobrej nauki*; *Ale fajnie. Żeby nadal tak zwyciężył*; *Witam, tak trzymać, masz skończyć studia z czerwonym dyplomem*.

Bardzo często w kontekście gratulacji (bezpośrednich, a czasami też pośrednich) występuje fragment mający cechy aktu pozytywnie wartościującego partnera (komplement lub pochwała¹⁴): *Gratulacje! Jesteś bardzo mądry*; *Gratulacje jesteś najlepszy*; *Pozdrawiam cię. Jesteś najlepsza*; *Pozdrawiam cię. Jesteś najpierwszą*; *Witam cię, je-*

¹⁴ Akty dodatniego wartościowania partnera komunikują treść: „Mówię, że podoba mi się coś w tobie lub coś z tobą związanego (przedmioty, osoby)” (Marcjanik 2002, s. 117). W kontekście gratulacji występują też w polszczyźnie ogólnej: „No to składam pani doktor najlepsze gratulacje, wspaniała obrona [pracy doktorskiej, podkr. aut.]” (Marcjanik 2002, s. 127), por. też: „Wielkie gratulacje dla świeżo upieczonego magistra. Jak zwykle nie zawiodłeś naszych oczekiwań, a przede wszystkim sam sobie zgotowałeś zasłużoną radość [...]” (<http://www.jaknapisac.com/jak-napisac-gratulacje/> – 18 VI 2016). O tym, że łączenie gratulacji z aktami pozytywnego wartościowania partnera jest częste w języku polskim, pisze Małgorzata Kita, przytaczając przykład: *Gratuluje książki. Jest naprawdę wspaniała* (Kita 2005, s. 125). O bliskości aktów gratulacji i pochwał świadczy przytoczenie czasownika *chwalić* w kontekście czasowników lub zwrotów na określenie gratulacji w jednym z internetowych słowników synonimów: „gratulować – składać gratulacje, składać powinszowania, składać życzenia, winszować, życzyć, przekazywać, składać, winszować czegoś, wyrażać, wyrażać uznanie, pogratulować, powinszować, chwalić [podkr. aut.]” (<http://synonim.net/synonim/gratulowac> – 18 VI 2016).

steś mądrzejsza od wszystkich; Witam, Ałła, bardzo piękny występ!; Wiedziałem, że jesteś mądry, ale że najlepszy? Gratuluję!; Gratuluję! Ciężko pracował, żeby osiągnąć ten cel; Gratuluję ci, dobra robota!; Jest to wielkie osiągnięcie! Gratulujemy wygranej!; Gratuluję Ci! Super Ci poszło! Jesteś bardzo zdolny i wysportowany. Super!; Pozdrawiam! Uwierzyłam w ciebie!; także z witam w znaczeniu ‘gratuluje’: Witam! Byłam pewna, że zmożesz to zrobić!; Witam cię! Ty jesteś mądry i szczęśliwy; Witam! Jesteś bardzo mądry; Jesteś mądry. Witam.

Obserwujemy również pochwałę bez eksplicytnie wyrażonych gratulacji, tego typu wypowiedzi można by uznać za hybrydalny akt „gratulacja-pochwały”: *Je- stes najlepszy; Jesteś bardzo mądrym. W życiu napewno będziesz filologiem; Anna, ty jesteś bardzo mądra!; Kibicowałam ci! Jesteś super!; Zuch!; Ale zuch!; Jesteś suchem! (zuchem); Jesteś dobry; [wujek wygrał w zawodach:] Zawsze wiedziałem, że Pan jest lepszy od wszystkich; Wujek, jesteś najlepszy!; Wujek, ty jest najlepsze!; Jesteś dobrym sportowcą etc.*

Treści życzeń formułowanych przez badaną młodzież ujawniają kilka zauważalnych cech – zarówno tych zdradzających wpływy języka i kultury ukraińskiej, jak i tych, które przemawiają za ogólną ogładą towarzyską, kompetencją socjokulturową młodych ludzi, cenionymi przez nich wartościami:

- Mała jest liczba tekstów życzeniowych odzwierciedlających najbardziej skonwencjonalizowane (wypowiedziane autonomicznie) polskie szablony z okazji imienin i urodzin typu *Wszystkiego najlepszego! Wszystkiego dobrego!* czy też związane ze świętami kalendarzowymi: *Szczęśliwego Nowego Roku!*¹⁵, *Wesołych Świąt!* (pojawiały się za to np.: *Dobrego ci Nowego Roku!; Radosnej Wielkanocy!, świętej Wielkanocy!*).
- Bardzo rzadko występują tradycyjne skonwencjonalizowane życzenia *Zdrowia, szczęścia, pomyślności*. Jeśli się pojawiają, to często ostatni składnik – *pomyślność* – bywa zastępowany słowami *wszystkiego najlepszego*, co jest wzorowane na ukraińskim szablonie *Щастя, здоров'я і всього найкращого!* Występuje kalka z ukraińskiego *міцного здоров'я* – *mocnego zdrowia*. Zdarzają się określenia nieco zaskakujące, np.: *Witam Cię grzecznie* (życzenia urodzinowe dla mamy/taty/babci/dziadka); *Witam uroczysto, pan Piotr* (życzenia z okazji Dnia Nauczyciela).
- Jako życzenia imieninowe zdarzają się struktury przywołujące pojęcie dnia anioła – por. częste w rosyjskim i ukraińskim określenia *День ангела*: *Szczęśliwego dnia anioła! Wszystkiego najlepszego z okazji imienin!*

¹⁵ Ciekawe, że (jednorazowo) wystąpił zwrot zbudowany według tego modelu, co prawda, zawierający błąd składniowy: *Szczęśliwego Dzień Nauczyciela*.

- Jako autonomiczne życzenie, najczęściej imieninowe lub urodzinowe, pojawia się struktura *100 lat!* (ale por. też w wersji uzupełnionej: *Drogi dziadek, sto lat zdrowia!*).
- Duża liczba tekstów życzeń zawiera elementy o charakterze religijnym (szczególnie w sytuacjach zwracania się do księdza lub do rodziny w Polsce z życzeniami wielkanocnymi i bożonarodzeniowymi). Najczęstsze zwroty to: *Wesołego Aleluja; Alleluja!; Haleluja; Bożego błogosłowieństwa; Łaski Bożej; Bożego błogosłowieństwa i łaski; Pomocy Bożej; Opieki Matki Bożej; Wiary w Boga, w ludzi; Smacznego jajka*. Często w funkcji życzeń proponowane są zwroty powitalne: *Chrystus Zmartwychwstał; Chrystus zmartwychwstał* (także w wersjach: *Chrystus z martwych wstał; Chrystus z Martwych Wstał*); *Szczęście Boże*. „Życzenie” *Chrystus się urodził* jest, prawdopodobnie, sformułowane pod wpływem struktury ukraińskiego powitania bożonarodzeniowego *Христос народився!*
- Stosunkowa duża jest liczba tekstów, w których życzy się pieniędzy (także np. z leksemem *złoty*: *Życzę bardzo wiele złotych*).
- Pojawiło się wiele wypowiedzi żartobliwych, co najprawdopodobniej należy potraktować jako ludyczne nastawienie do wypełniania ankiety. Na przykład na zadanie „W Nowy rok dzwonisz do swojej kuzynki i mówisz jej z tej okazji:” respondent odpowiedział: *Dobranoc*. W zadaniu dotyczącym życzenia wysyłanego e-mailem pojawiła się odpowiedź: *Nie jestem zalogowany*. Żartobliwa odpowiedź na pytanie „Co powiesz na ślubie swojego wujka jemu i jego żonie?” brzmiała: *Nie pozabijajcie się! Życzę dużo lat przeżyć bardzo szczęśliwo i bez kłótni*. A oto propozycja respondenta na tekst życzeń adresowanych do znajomego księdza: *Opowiedziałem bym jak robi się paska* [tnz. *baba wielkanocna*]. Nie zabrakło też odpowiedzi negatywnych, sygnalizujących chyba m.in. niechęć wypełniania ankiety: *Nic!* (wielokrotnie w różnych sytuacjach); *Nie wysyłam kartek; Ja zapomniałem, że muszę wysłać mu karkę; Nie dzwonię do kuzynki!* (zadanie dotyczyło życzenia złożonego przez telefon). Przejawem niechęci jest chyba także sytuacja, gdy na wszystkie zadania odpowiadano: *Witam!* Żartem albo świadectwem braku kompetencji jest następująca reakcja na sytuację „Twoja koleżanka dostała się na studia. Co jej powiesz?”: *Dzień dobry! Jak się masz?* (najprawdopodobniej jednak jest to żart, gdyż na resztę spośród 15 sytuacji reakcje były właściwe).

Niejednokrotnie, najczęściej wskutek leksykalnej homonimii międzyjęzykowej, nastąpiły efekty komiczne. Najczęściej polegały one na życzeniu nauczycielowi „cierpienia” – chodziło o *cierpliwość*, np.: *Droga Nauczycielko, życzę wam cierpienia, pozytywu. Mam nadzieję, że ten nowy rok szkolny będzie bardzo owocny; Droga Pani Nauczycielko! Życzę cierpienia i grzecznych uczniów!*; *Droga Nauczycielko, witam z zawodowym swientom, cierpienia, mondrosci, kochania, sto lat pani życiem; Droga pani*

nauczycielko, życzę wam wszystkiego najlepszego i cierpienia. Pojawiło się też życzenie „zachowanych” (zamiast wychowanych czy też grzecznych) uczniów: *Życzę zachowanych uczniów*. Wskutek pomylenia (pod wpływem ukraińskiej grafii) litery zamiast „życia” wyszło „żucie”: *Drogi księżu Jurku, życzymy cię serdecznie zdrowia, Bożej łaski, wytrwania, spokojnego żucia; Szanowna pani życze mocz dobrych uczniów; Szanowna Pani żeczmy ciemnych* (‘grzecznych’ – od ukr. Чемний) *i pracowitych uczniów*; [okazja: ciotki urodził się synek:] *Witam z nowym dopełnieniem w rodzinie* (‘powiększenie rodziny’, ukr. поповнення сім’ї); *Witam, życie [życzeń] sukcesu, sto lat; Witam serdecznie, życie miłości*.

Pod względem socjokulturowym interesujące są teksty życzeń składanych nauczycielowi z okazji święta branżowego. Oprócz typowych, uniwersalnych życzeń pojawiały się wielokrotnie życzenia „dobrych uczniów” i „cierpliwości”, np.: *Szanowna Pani, życzy dobrych uczniów; Rzucie dla Pani dobrych uczniów; Witam pana, życzę, żeby nasi uczniowie byli najlepsi; Droga Pani nauczycielka witam z Dnem Nauczyciela. Życzę miłych studentów [?] i cierpliwości; Żyszę cierpliwości, szczęście, zdrowie; Z okazji Dnia Nauczyciela, życzę Panu cierpliwości; Szanowny Pani. Radości i cierpliwości; Droga Pani Ołeksandra, życzę cierpliwości; często: [...] sukcesów w pracy, cierpliwości i wszystkiego najlepszego*.

Z wielu życzeń widać, że uczniowie, uświadomiwszy sobie, że dostarczają nauczycielowi przykrych doświadczeń, życzyli np. „silnych nerwów”, por. też: *Dużo nerwów ☺; Życzę bardzo wiele zdrowia i nerwów; Gratuluję szczęścia i zdrowia, wytrzymać ze mną; Dziękuję że pani cierpi naszą klasę; Pożyczyłam jej wytrzymać nas; Proszę pani, witam z Dniem Nauczyciela, nawet nie mogę sobie myśleć jak pani może tyle czasu nas cierpieć, życze pani zdrowia, wiele szczęścia; Żeby uczniowie was słuchali*. W niektórych wypowiedziach pojawiają się życzenia „korzystne”: *Żeby nie dawała dużo do domu robić; Witam z dniem Nauczyciela. Chcę żeby pani więcej nas lubiła i stawiała dobre oceny, czy też żartobliwe: Gratulacje wakacje*. Zdarzają się też (być może wskutek słabej kompetencji socjokulturowej, a może nawet leksykalnej) życzenia nauczycielowi powodzenia: *Z okazji Dnia Nauczyciela życzę Panu zdrowia i powodzenia w pracy; Z okazji Dnia Nauczyciela życzę Tobie [!] powodzenia!* Nie są właściwe w tej sytuacji także życzenia typu: *Z okazji Dnia nauczyciela życzę Panu zdrowia, kochania, powodzenia*. Zdarzają się też życzenia-podziękowania, niektóre bardzo ciepłe i osobliwe, np.: *Dziękuję za troskę i pracę. Obiecuję się uczyć; Dziękujemy za pokazanie nam, że porażki mogą nas nauczyć czegoś pożytecznego, że miłość i życzliwość często znajdujemy z najciemniejsze dni; Pozdrawiam! Dziękuję za wszystko! Życzę cierpliwości i inspiacji!*

W ostatnim zadaniu ankiety II zaproponowano respondentom, by odpowiedzieli na pytanie, co chcieliby oni sami usłyszeć od koleżanki lub kolegi w dniu własnych urodzin. Odpowiedzi na to pytanie najbardziej – na tle innych – odzwierciedlają świat

wartości uczniów. Na podstawie tych właśnie wypowiedzi dało się zaobserwować postawy budzące zaniepokojenie. Ilustrują je np. wypowiedzi: *Nic. Ja wyjechałbym na природę i spędziłbym ten dzień sam z sobą lub najbliższą rodziną* (postawa aspołeczna, „Nic” pojawiło się w kilku ankietach); *Witam, szczęścia, zdrowia, dużo pieniędzy; Witam! Kupiłam (-łem) Tobie Ferrari!; Gratuluje, daruje automobile, szczęścia, zdrowia; Trzymaj iphone bs; Że ma prezent dla mnie; Czokoladke ☺; Chciałbym otrzymać gratulacji i prezent; wielu prezentów* (powtarza się bardzo często); *Tylko trzy słówka: mam wolny dom* (postawy konsumpcyjne, hedonistyczne). Spośród życzeń „zwykłych”, w których ukazują się różne pozytywne wartości (te, które zazwyczaj pojawiają się w szablonowych życzeniach), wyróżniają się te związane z miłością¹⁶. Respondenci chcieliby, by życzone im miłości: *Chciałabym, żeby życzyła mi szczęścia i fajnego chłopaka i zdrowia; Życzę ci miłości*, a także żeby w życzeniach wyrażano wobec nich miłość: *Witam, moja najlepsza! Bardzo cię kocham; Chciała bym usłyszeć, co kochajow mnie, co życzą mi zdrowia, szczęścia i dużo radości; Kocham cię! Jestem szczęśliwa, że mam Ciebie; Wszystkiego najlepszego! Lubię cię moja koleżanka. Oczekuję na uznanie ich jako dobrych przyjaciół: Ty jesteś najlepszym przyjacielem! Witam!; Jesteś naprawdę fajna koleżanka, niech spełni się twoje marzenie; Witam cię, koleżanka! Jesteś fajna [i dorysowane serduszko]. Chciałabym, by im życzone wsparcia od dobrych przyjaciół: *Wierni przyjaciele i sukces [niech] zawsze cię wspierają; [...] przyjaciół, którzy będą blisko...; Miłosci, prawdziwych przyjaciół. Potrzebuję akceptacji: Witam cię, koleżanka! Jesteś fajna. Wolę, by życzenia były szczere: Szczere życzenia; Nie mogę tego wiedzieć, chciałem by, żeby te słowa były od serca. Wreszcie oświadczając, że ważna jest dla nich nie treść, tylko sam fakt pamięci: *Szczerze mówiąc, dla mnie jest ważne to, żeby ta osoba po prostu pamiętała; Nic staromodnego. Chciałabym, żeby oni po prostu nie zapomnieli obo mnie w moi urodziny* (por. osobliwości semantyki ukraińskiego performatywu *Вітаю*, w którym odczuwalny jest element znaczeniowy ‘wyrazy pamięci’). Zdarzają się życzenia niesablonowe: *Chciałabym usłyszeć od koleżanki żebym była szczęśliwą, zdrową i żebym nauczyła się iść przeciwko prądowi*.**

Wnioski

Podsumowując przeprowadzone badania nad aktami gratulacji i życzeń w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie, można stwierdzić, że najczęściej odstępstwa od normy ogólnopolskiej są rezultatem interferencji zewnętrznych: leksykalnych (wskutek homonimii międzyjęzykowej wyrazów *вітає* – *вітаму*, *поздоровляє* – *поздоровляму*, np. *Wygrałaś konkurs* – *witam/pozdrawiam*) lub grama-

¹⁶ Czasami też w kontekście prezentów, np. *Droga koleżanko, życie ci zdrowia, szczęścia, radości, miłości i dużo prezentów*.

tycznych (pod wpływem struktury składniowej, np. *Gratuluje z awansem – Бiмаю з пiдвищенням*), ale także powodowane są odmiennością skryptów kulturowych polskich i ukraińskich.

Odmienne od normy ogólnopolskiej formy grzecznościowe, akceptowalne w ramach miejscowej wspólnoty komunikatywnej, stawać się mogą niefortunnymi aktami mowy w komunikacji z rodowitymi użytkownikami języka w Polsce, szczególnie w sytuacji autonomicznie używanych gratulacji albo życzeń typu *Witam!* lub *Pozdrawiam!* – ich illokucja nie pokryje się z perlokucją odbiorcy, rodowitego Polaka. A zatem wewnątrz badanej wspólnoty obserwujemy z reguły skuteczność aktu mowy, w relacjach zaś zewnętrznych – jego nieskuteczność. Illokucja form interferencyjnych z reguły pokrywa się z perlokucją w środowisku osób polskiego pochodzenia na Ukrainie, ale byłaby składnikiem nieskutecznego aktu mowy w dyskursie z użytkownikiem polszczyzny standardowej. Inne (oprócz autonomicznych gratulacji bądź życzeń *Witam!*, *Pozdrawiam!*) rodzaje analizowanych odstępstw od standardu ogólnopolskiego też – w większym lub mniejszym stopniu – powodować mogą zakłócenia interakcyjne w komunikacji badanych osób z native speakerami z Polski, gdy tymczasem akceptowalne są – jako zrozumiałe – wewnątrz badanego środowiska (ze względu na znajomość przez interlokutorów języka ukraińskiego i ukraińskiej kultury).

W analizowanej polszczyźnie da się zaobserwować szereg aktów hybrydalnych, kiedy to np. życzenia i gratulacje łączą się z komplementami, pochwałami, podziękowaniami lub też kumulują w sobie funkcje innych aktów mowy. Najbardziej odbiegające od normy współczesnej (ale nie dawnej) polszczyzny w kraju jest łączenie gratulacji i życzeń z okazji świąt. Jest to jednocześnie najliczniej występujący typ hybrydy, oparty na szablonie ukraińskim.

W analizowanym wariacie języka obecne są m.in. akty mowy pośrednie, które w dużym stopniu motywowane są nie tyle chęcią wypowiedziania się nie wprost, ile brakami kompetencyjnymi w zakresie znajomości „klasycznej”, szablonej struktury gratulacyjnej lub życzeniowej.

Treść tekstów życzeniowych proponowanych przez młode osoby polskiego pochodzenia na Ukrainie pozwala na poczynienie kilku obserwacji związanych z wartościami uznawanymi przez taką młodzież. Zauważalnymi cechami analizowanych aktów życzeń są postawy hedonistyczne, konsumpcyjne. Widać również nastawienia ludyczne, żartobliwe (choć efekty humorystyczne mogą być też niezamierzone). Daje się zauważyć uwikłanie w konteksty religijne (życzenia z okazji świąt kościelnych). Ujawnia się na ogół życzliwe nastawienie do nauczycieli (życzenia z okazji Dnia Nauczyciela), choć uczącym się brakuje kompetencji socjokulturowej w tych sytuacjach. Młodzi ludzie wyraźnie demonstrować potrzebę akceptacji własnej osobowości i miłości do siebie, co znaczy, że zależy im na budowaniu dobrych relacji z rówieśnikami i otaczającym światem.

Bibliografia

- Bednarczuk L., 1974, *Z północno-wschodniej peryferii polszczyzny*, „Język Polski” LXIV, nr 5, s. 326-332.
- Bot K. de, Gorter D., 2005, A European perspective on heritage languages, „The Modern Language Journal” LXXXIX, no. 4, s. 612-616.
- Cybulski M., 2003, *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dembowska-Wosik I., 2011, *Kultura jako czynnik motywujący do nauki języka polskiego amerykańskich studentów o polskim pochodzeniu*, [w:] B. Grochala, M. Wojenka-Karasek (red.), *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 3*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 81-86, *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, t. 18.
- Dembowska-Wosik I., 2019, *Jakie oblicza glottodydaktyki polonistycznej? Różnorodność i współzależność*, [w:] G. Zarzycka i in. (red.), *Oblicza glottodydaktyki polonistycznej. Powiązania i inspiracje*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 9-26, *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, t. 26, <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.01>.
- Dubisz S., 1994, *Problematyka lingwistyczna w badaniach nad pograniczami polszczyzny (przegląd zagadnień, wnioski, postulaty badawcze)*, [w:] S. Dubisz, A. Nagórko (red.), *Granice i pogranicza – język i historia. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej*, Warszawa, 27-28 maja 1993 r., Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, s. 17-22.
- Dubisz S., 1995, *Metoda kontrastywna w badaniach przemian języka polonocentrycznych wspólnot komunikatywnych poza granicami kraju*, [w:] S. Gajda (red.), *Języki słowiańskie 1945-1995. Gramatyka – leksyka – odmiany. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej* Opole, 20-22.09.1995 r., Opole: Uniwersytet Opolski, s. 37-46.
- Dubisz S., 2014, *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. 2: *Polonia i jej język*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Dunin-Dudkowska A., 2021, *Polskie i ukraińskie życzenia w kontekście genologicznym i glottodydaktycznym*, [w:] I. Бундза, А. Кравчук (red.), *Полоністика у світлі традицій і викликів сучасності. Збірник праць з нагоди п'ятнадцятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка*, Київ: Фірма „ІНКОС” / I. Bundza, A. Krawczuk (red.), *Polonistyka w świetle tradycji i wyzwań współczesności. Praca zbiorowa z okazji piętnastolecia Katedry Filologii Polskiej Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki*, Kijów: Firma „INKOS”, s. 551-561.
- Dzięgiel E., 2003, *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Dzięgiel E., 2017, *Odmiany terytorialne i społeczne współczesnego języka polskiego na Ukrainie*, „LingVaria” XII, nr 2 (24), s. 199-210, <https://doi.org/10.12797/LV.12.2017.24.13>.
- Dzięgiel E., 2019, *Polszczyzna w transmisji międzypokoleniowej w rodzinach jednolitych i mieszanym we Lwowskiem*, „Acta Baltico-Slavica”, nr 43, s. 143-160, [on-line] <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/article/view/abs.2019.013/5319> – 29 II 2019, <https://doi.org/10.11649/abs.2019.013>.
- Fishman J.A., 2001, *300-Plus Years of Heritage Language Education in the United States*, [w:] J. Kreeft Peyton, D.A. Ranard, S. McGinnis (red.), *Heritage Languages in America. Preserving a National Resource*, Illinois: Center for Applied Linguistics, s. 81-99, *Language in Education*, 96.
- Geben K., 2017, *Pozdrawiam ze świętem! O życzeniach „po wileńsku”*, „Poradnik Językowy”, nr 8 (474), s. 83-90.
- Gębał P.E., 2018, *Podstawy dydaktyki języka polskiego jako drugiego. Podejście integracyjno-inkluzyjne*, Kraków: Księgarnia Akademicka, Nowe w Glottodydaktyce, nr 1.

- Grek-Pabis I., 2005, *Polski regiolekt północnokresowy na Litwie i Białorusi dziś*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXI, s. 77-86.
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., 2012, *Badania współczesnej polszczyzny kresowej w Instytucie Slawistyki PAN*, [w:] E. Dzięgiel, K. Czarnecka, D.A. Kowalska (red.), *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Riegerowi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, s. 83-91, *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*, t. 5.
- Guardado M., 2016, *Heritage language development in interlingual families*, [w:] P. P. Trifonas, T. Aravossitas (red.), *Handbook of research and practice in heritage language education*, Cham: Springer, s. 1-17, https://doi.org/10.1007/978-3-319-38893-9_17-1.
- Handke K. (red.), 1992, *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór szkiców*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN, *Język na Pograniczach*, 1.
- Handke K., 1995, *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN, *Język na Pograniczach*, 13.
- Karaś H., 2013, *O badaniach sytuacji i stanu polszczyzny na Litwie na pograniczu litewsko-łotewsko-białoruskim*, „Prace Filologiczne”, nr 64, s. 111-127.
- Kita M., 2005, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketinowego i Języków Obcych w Katowicach.
- Kostecka-Sadowa A., 2019, *Uwagi o słowotwórstwie przymiotnika w polszczyźnie południowokresowej (na przykładzie obwodu lwowskiego)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LXVII, s. 131-147, <https://doi.org/10.26485/RKJ/2019/67/10>.
- Krasowska H., Pokrzyńska M., Suchomłynow L., 2018, *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia – Ukraina*, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Krawczuk A., 2018a, *Grzecznie po (staro)polsku? „Pogranicza” językowo-kulturowe gratulacji i życzeń we współczesnej polonijnej wspólnotie komunikatywnej na Ukrainie*, [w:] M. Hawrysz, M. Uździcka (red.), *Wokół dziejów używania polszczyzny – wspólnoty, potrzeby, zachowania komunikatywne*, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, s. 189-203, *Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze*, 2017.
- Krawczuk A., 2018b, *„Witam cię z urodzinami”. Hybrydyzacja gatunków etykietalnych w polszczyźnie na Ukrainie*, [w:] J. Malejka (red.), *Języki i kultury w kontakcie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 330-344, *Polonistyka na Początku XXI wieku. Diagnozy, Koncepcje, Perspektywy*, t. 6, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 3789.
- Krawczuk A., 2019, *Świadomość językowa osób polskiego pochodzenia na Ukrainie w zakresie używania wybranych form grzecznościowych*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LXVII, nr 67, s. 173-190, <https://doi.org/10.26485/RKJ/2019/67/12>.
- Kurzowa Z., 1983, *Polshczyzna Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich do 1939 roku*, Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lipińska E., Seretny A., 2013, *Nie swój lecz i nie obcy – język odziedziczony w perspektywie glottodydaktycznej*, [w:] *Młoda polska emigracja w UE jako przedmiot badań psychologicznych, socjologicznych i kulturowych*, EuroEmigranci.PL, Kraków, 23-24 IX, s. 1-16, [on-line] http://www.euroemigranci.pl/dokumenty/pokonferencyjna/seretny_lipinska.pdf – 12 X 2019.
- Lipińska E., Seretny A., 2019, *Język odziedziczony a dwujęzyczność – o konieczności badań komparatywnych*, [w:] G. Zarzycka, B. Grochala, I. Dembowska-Wosik (red.), *Oblicza glottodydaktyki polonistycznej. Powiązania i inspiracje*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 287-300, *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, t. 26, <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.20>.
- Marcjanik M., 2002, *Polska grzeczność językowa*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

- Martowicz A., 2014, *Dwujęzyczność w pytaniach i odpowiedziach*, Edynburg: Association for the Promotion of Polish Language Abroad, [on-line] http://www.polskamacierz.org/wp-content/uploads/2015/02/dwujezycznosc_w_pytaniach_i_odpowiedziach.pdf – 15 VIII 2019.
- Masojć I., 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Masojć I., 2012, *Życzenia po wileńsku – przykład interferencji językowej i kulturowej*, [w:] H. Burkhardt, R. Hammel, M. Łaziński (red.), *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, s. 433-445, *Berliner Slawistische Arbeiten*, Bd. 39.
- Nepop L., 2004, Leksichni osoblivosti pol's'kikh govirok na teritorii Khmel'nits'koï ta Zhitomir's'koï oblasti, Kiïv: VPTs „Kiïvs'kiï universitet”.
- Ogorilko O., 2012, Regional'na variantnist' u keruvanni dativom (na osnovi tekstiv suchasnoï pol's'komovnoï presi Ukraïni), „Komparativni doslidzhennia slov'ians'kikh mov i literatur”, № 17, s. 89-101.
- Ogorilko O., 2014, Sintaksichni osoblivosti tekstiv suchasnoï pol's'komovnoï presi v Ukraïni, avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk, spets. 10.02.03. „Slov'ians'ki movi”, Kiïv.
- Ostrówka M., 2005, *Regiolekt polski na Łotwie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXI, s. 87-99.
- Radevich-Vinnits'kiï Ia., 2001, *Etiket i kul'tura spilkuвання*, L'viv: Spolom.
- Rieger J., 2017, *Czego nie wiemy o polszczyźnie kresowej XX i XXI wieku?*, „Slavia Orientalis” LXVI, nr 3, s. 519-533.
- Rieger J., 2019, *Język polski na Kresach*, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Smułkowa E., 2002, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Van Deusen-Scholl N., 2014, *Research on heritage language issues*, [w:] T.G. Wiley i in. (red.), *Handbook of heritage, community, and Native American languages in the United States. Research, policy, and educational practice*, New York: Routledge, s. 76-84.
- Zelins'ka M., 2018, Komunikativna kompetentsiia molodikh nosiïv pol's'koï movi zakhidnikh oblasti Ukraïni, Drohobich: Posvit.
- Zielińska M., 2011, *Sytuacja socjolingwistyczna uczniów pochodzenia polskiego w obwodzie lwowskim (na podstawie badań ankietowych)*, [w:] I. Masojć, H. Sokołowska (red.), *Tożsamość na styku kultur*, t. 2, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, s. 551-564, *Mokslinių Straipsnių Rinkiniai*.
- Зелінська М., 2018, *Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України*, Дрогобич: Посвіт.
- Непоп Л., 2004, *Лексичні особливості польських говірок на території Хмельницької та Житомирської областей*, Київ: ВПЦ „Київський університет”.
- Огорілко О., 2012, *Регіональна варіантність у керуванні дативом (на основі текстів сучасної польськомовної преси України)*, „Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур”, № 17, s. 89-101.
- Огорілко О., 2014, *Синтаксичні особливості текстів сучасної польськомовної преси в Україні*, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, спец. 10.02.03. „Slov'ians'ki movi”, Київ.
- Радевич-Винницький Я., 2001, *Етикет і культура спілкування*, Львів: Сполум.

Abstract

„ŻYCZĘ ZDROWIA I CIERPIENIA...” (“I WISH YOU GOOD HEALTH AND SUFFERING...”).
PRAGMATICS OF WISHES AND CONGRATULATIONS IN THE POLISH LANGUAGE
OF YOUTH OF POLISH DESCENT IN UKRAINE

The author of the article analyzes the terms used to specify the Polish language used outside of Poland by people of Polish descent, as well as the results of a questionnaire survey carried out among young residents of Ukraine claiming Polish descent. The results reveal language and cultural characteristics of congratulations and wishes in their Polish. Particular attention is paid to the pragmatics of hybrid speech acts, combining various functions and content. Wishes and congratulation speech acts as well as the world of youth values that gets reflected in them are analyzed.

Keywords: the Polish language of youth of Polish descent in Ukraine, congratulations, wishes, pragmatics, interference

Recenzowana książka stanowi niezwykle aktualną i ważną pozycję w dziedzinie badań nad problematyką pogranicza i współistniejących tam tożsamości. Pokazuje, jak wiele zagadnień jest jeszcze do odkrycia i jak wiele pojawia się nowych problemów oraz tematów wymagających opisu i opracowania. Tom podejmuje ważne wątki dotyczące tożsamości regionalnej, nauki języków i wychowania młodzieży w środowisku wielojęzycznym i wielokulturowym. Jest to dziś niezwykle istotne, ponieważ międzykulturowość powstająca na styku różnych kultur staje się doświadczeniem coraz bardziej powszechnym, zachodzącym nie tylko na „starych” pograniczach, ale ze względu na migracje i uchodźstwo pojawia się w wielu środowiskach niezależnie od położenia geograficznego.

Z recenzji dr hab. Ewy Golachowskiej, prof. IS PAN

W swych rozważaniach Autorzy tekstów umiejętnie i w sposób przekonujący łączą szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, językoznawcy, kulturoznawcy, historyka i dydaktyka, kompetentnie i profesjonalnie „integrują” swe interpretacje materiału literackiego (lub językowego) z obszarem badań kulturoznawczych, wspierając je historią, dydaktyką polonistyczną, filozofią, aksjologią, etnolingwistyką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie – pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie opracowania.

Z recenzji dr hab. Doroty Michulki, prof. UW

<https://akademicka.pl>

